

В. Ф. Загурська-Антонюк,
к. політ. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-3334-4494

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.22.90

РОЛЬ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА НАЦІОНАЛІЗМУ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СИСТЕМ

V. Zagurska-Antoniuk,
PhD in Political Sciences, associate professor, associate professor of the chair of economic security, public
administration and administration, State University "Zhytomyr Polytechnic"

THE ROLE OF THE FUNDAMENTAL VALUES OF TOLERANCE AND NATIONALISM IN THE PROCESS OF FORMATION OF STATE SYSTEMS

У статті розглядається проблема співвідношення толерантного співжиття та національного самовизначення у державних системах поліетнічного типу. Сучасний світ є надзвичайно багатоманітний: близько 200 державних систем населяє понад 5 тисяч етносів, народностей та 2 тисячі народів. Більшість із цих систем є багатонаціональними (поліетнічними), навіть у межах унітарних держав. Усі живемо й завжди житимемо спільно з людьми різних національностей. З огляду на це, однією із основних проблем нині є визначення міри толерантності (терпимості) в цілому, як на загальносуспільному, так і на особистісному рівні. Адже завдяки їй, підтримується мир, здійснюється перехід від культури війни до культури миру. З іншого боку, таке зближення і нехтування частиною національних особливостей загрожує самотності народів та етносів. У статті також здійснюється аналіз сучасних націєтворчих процесів в Україні в умовах регіональної ідеологічної поляризованості та військової агресії з боку Російської Федерації.

In the article the problem of tolerance is examined in an ethnonationality sphere. The modern world is extraordinarily diverse. Let's have a look just at its national range: there are over 5 thousand ethnoses and nationalities, and 2 thousand nations in about 200 state systems. Accordingly, majority of these systems are multinational (polyethnic), even within the limits of the unitary states. Taking this into account, one of the basic problems nowadays is the determination of tolerance measure on the whole, both at social and national levels. In this research the ethnic tolerance and the national tolerance are paid attention to. Ethnic tolerance is the tolerance to any displays of other ethnic mentality, and national tolerance is the absence of prejudices to the persons of other nationality. In fact any intolerance in the modern world has a direct relation to politics and is considered as a threat to peace and to safety. The modern nation-creation processes in Ukraine in the conditions of regional ideological polarization and military aggression from the side of Russian Federation is also analyzed in the article.

Thus, defining the boundaries of tolerance and national acceptance in multinational systems are urgent problems, as there is a danger of going to the extremes of their implementation. Society must constantly maintain a balance between the rights of national minorities and the dominant nation in the territory of a particular country. Both manifestations of intolerance and justification through it, encroachment on the basic national or ethnic values of a person are both pernicious and regressive. However, the problem is the subjectivity in the interpretation of the concept of "tolerance" and "nationalism", which can be manifested in the most unpredictable or extremely threatening form. After all, any intolerance in the modern world is directly related to politics and is seen as a threat to security and peace. The complex obstacle in the fight against intolerance and extreme nationalism is the prejudices and stereotypes that have been imposed and continue to be embedded in our archetypal consciousness in the process of socialization.

Ключові слова: державна система, етнос, націоналізм, національність, національне самовизначення, патріотизм, терпимість, толерантність, упередження, цивілізованість.

Key words: state system, ethnoses, nationalism, nationality, national self-determination, patriotism, tolerance, prejudice, civilization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний світ є надзвичайно багатоманітний. Погляньмо лише на національну палітру у світі: близько 200 державних систем населяє понад 5 тисяч етносів,

народностей та 2 тисячі народів. Більшість із цих систем є багатонаціональними (поліетнічними), навіть у межах унітарних держав. Усі живемо й завжди житимемо спільно з людьми різних національностей, а це ви-

магає від кожного з нас особливої делікатності, терпимості та відповідальності. Завжди слід пам'ятати, що в народів більше спільних рис, ніж відмінностей. З огляду на це, однією із основних проблем на даний час є визначення міри толерантності (терпимості) загалом, як на загальносуспільному, так і на особистісному рівні. Адже завдяки їй підтримується мир, здійснюється перехід від культури війни до культури миру. З іншого боку, таке зближення і нехтування частиною національних пріоритетів загрожує самотності народів та етносів. А саме своєрідність культури різних народів є живим джерелом духовного багатства всього людства — і з цієї позиції актуальним стає "демократичний націоналізм".

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема толерантності є ключовою у дослідженнях європейських та американських науковців. Зокрема К. Поппер (Karl Popper) це визначив як "парадокс терпимості": "необмежена терпимість повинна привести до нетерпимості" [8, с. 45]. Німецький дослідник Р. Інглехарт (Ronald Inglehart) безпосередньо пов'язує толерантність із рівнем матеріального добробуту, економічним прогресом та типом культури [3, с. 23]. Владислав Лекторський застосував філософський підхід щодо розгляду поняття толерантності. Націоналізм був і залишається у західній філософії та політології об'єктом постійного дослідження, як, наприклад, у працях Б. Шейфера, Е. Геллнера, Л. Снайдера, Е. Сміта [9, с. 10], К. Хайяса, англійського етнополітолога Ф. Гертца, канадського етносоціолога В. Ісаєва. Поняття "інтегрального націоналізму" досліджували французький письменник Шарль Моррас, відомий американський дослідник українського походження О. Мотиль, французький дослідник П. Альтер, український дослідник Р. Шпорлюк [11, с. 55].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Суспільство у своєму розвитку проходить шлях постійного ускладнення. Для його розуміння і пояснення важливе значення мають знання про різні соціально-етнічні спільноти, починаючи з невеликих племен та родів і завершуючи багатомільйонними народами. Проте на особистісному рівні кожний із нас відносить себе до певної національності. Національність — це належність людини до певної етнічної (від гр. "етнос" — народ) спільноти. У курсах історії та філософії вже розглядалися такі етнічні спільноти, як рід, плем'я, народність, нація. Їх розвиток пов'язаний зі зростанням продуктивних сил, господарських зв'язків. З розвитком капіталізму посилюються економічні та культурні зв'язки, створюється єдиний національний ринок, ліквідовується господарська роздробленість даної народності, а різні її частини з'єднуються в одне національне ціле — націю, яка тримається на національній ідеї — націоналізмі [5, с. 311]. Відповідно, постає питання: чи толерантне співжиття, чи "демократичний націоналізм" зможе допомогти встановити похитнутий порядок не тільки у світі, але й національний баланс в окремих системах з різними етнічно-народними інте-

ресами (особливо в Україні, з її глибокою політично-військовою кризою)?

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Процес етнічного розвитку не є ідеально прямим шляхом просування від однієї форми спільності до іншої. Народи перебувають у вічному русі: етноси виникають, розвиваються і зникають. З історії ми знаємо, що багато колись відомих народів пішли у безвість (фінікійці, скіфи, половці і т. і.). Деякі з сучасних народів виникли ще в стародавньому світі (вірмени, грузини), а англійська нація склалася у XVI ст., українська й російська нації — у XVII—XVIII ст., німецька — тільки у XIX ст., а десятки націй формуються і донині. У більшості країн світу національність визначається не державними органами, а самою людиною — добровільно. За сучасними цивілізованими канонами вибір національності з власного бажання є невід'ємним правом людини, однією з умов її свободи. Отже, національна самосвідомість людини, тобто те, ким вона себе визнає, який етнос вибирає, — це ще одна ознака нації. У процесі зміни етносу виявляється дія двох взаємозв'язаних тенденцій [5, с. 115]. Одна з них — це етнічна диференціація, тобто відособлення людей певної етнічної групи, її прагнення до саморозвитку, до національної самостійності, до розквіту власної економіки, політики, культури (до націоналізації — націоналізму). Друга — інтеграція, об'єднання націй (її ще називають інтернаціональною). Ця тенденція веде до розширення зв'язків між різними етносами, руйнування кордонів, сприйняття всього найліпшого, що створено іншими народами, до поглиблення економічних відносин, розвитку спілкування у сфері культури і т. д. Баланс у інтеграційних процесах між народами і націями утримується за допомогою толерантності. Толерантність (від лат. *tolerantia* — терпіння) — це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також — особливості поведінки та способу життя інших [3, с. 108]. Толерантність — це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. У нашому дослідженні увага приділяється етнічній толерантності — терпимості до будь-яких проявів іншого етнічного менталітету (у поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо) та національній толерантності — відсутності упереджень до осіб іншої національності.

Отже, визначення меж толерантності та національного утвердження у багатонаціональних системах є нагальними проблемами, адже залишається небезпека переходу до крайнощів у їхній реалізації. Суспільство має постійно утримувати баланс між правами національних меншин та панівної нації на території конкретної країни. Згубними і регресивними є як і прояви нетолерантності, так і виправдовування за допомогою неї, зазіхання на основні національні або етнічні цінності людини. Проте проблемою є суб'єктивність у трактуванні поняття "толерантність" та "націоналізм", яка може виявитись у найбільш непередбачуваний або крайньо загрозливій формі. Адже будь-яка нетерпимість у сучасному світі має пряме відношення до політики і розглядається як загроза безпеці та миру. Складною перепною

у боротьбі з нетерпимістю та крайнім націоналізмом є попередження і стереотипи, які нав'язувались і продовжують закладатися у нашу архетипну свідомість у процесі соціалізації. Найчастіше формування стереотипів, тобто стійких образів людини, групи або суспільного явища, відбувається непомітно для індивіда. Тому вони утверджуються як стійкі еталони, що панують над архетипною свідомістю, саме цим вони є небезпечні не тільки на міжособистісному рівні, але і в міжнародно-геополітичних стосунках.

Після Другої світової війни, долаючи нацизм та фашизм, борючись із усіма формами дискримінації, нетерпимості, на рівні Ліги Націй, ООН, Ради Європи, а сьогодні, на рівні Європейського Союзу, розроблено широку практично-правову базу, у таких документах: "Загальна декларація прав людини", "Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації", "Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин", "Європейська хартія регіональних мов або мов національних меншин", "Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин", "Ослозькі рекомендації щодо мовних прав національних меншин" [2]. Налагоджена діяльність таких міжнародних організацій, як Рада Європи, ПАСЕ, ОБСЄ, функціонування яких пов'язане з підтримкою міжнародного балансу у сферах політики, права, економічно-соціальної діяльності та із збереженням миру в світі. Результатом їхньої діяльності став активний процес економічної інтеграції народів та держав, а разом з тим природне їх зближення, інтернаціоналізація всіх сторін життя. Яскравим прикладом цього процесу є Європейський Союз (ЄС). Великим досягненням ЄС вважають ретельно розроблене єдине європейське законодавство, яке поставило міжнародні відносини народів цієї організації на твердий ґрунт закону і його верховенство над національним законодавством визнають усі держави ЄС. Крім об'єднання суверенних держав, нині існує ще інший шлях міжнародної інтеграції — так зване відкрите багатонаціональне суспільство, класичним прикладом якого можна назвати США [5, с. 47]. У такому співтоваристві немає офіційного розподілу країни на окремі суверенні держави. Влада тут не втручається в національне життя своїх громадян, а їхня національна належність є приватною справою кожного. Отже, за умов багатонаціональної демократичної держави люди різних національностей вільно співіснують, а також вільно об'єднуються в товариства, відповідно до своїх особистих потреб та інтересів, якщо, звичайно, ці об'єднання не мають кримінального характеру. Названі шляхи міжнародної інтеграції відображають досвід сучасної цивілізації. Ними прямує сьогодні більшість розвинутих країн Західної Європи, США, Канада, деякі країни Азії та Латинської Америки з багатонаціональним населенням.

Позитивні досягнення у міжнародній та міжнародній інтеграції у II пол. XX ст. призвели до поширення переконання про остаточне встановлення стабільності, як непорушної цінності, на яку "априорі" ніхто не зможе зазіхнути. Ніхто не очікував у першому двадцятилітті ХХІ ст. масштабних катаклізмів з військовою загрозою, а тим більше на основі абсолютно нової форми нацизму — "рашизму", із, здавалося, віджилою, застарілою пан-ідеєю — шовіністичного імперіалізму. Оскільки

цивілізований світ не очікував таких глибоко деструктивних процесів, виявився перед новими викликами обеззброєним не тільки в правовій сфері, але й в практично-дипломатичних заходах. Таким чином, життя спростовує прогнози деяких теоретиків, які тривалий час твердили, що в розвинутих країнах за умов НТР відбуватимуться в основному процеси інтеграції, а процеси крайнього національного самовизначення та самоствердження, які часто виявляються в конфліктній формі, мовляв, залишаться "здобутком" лише відсталіх країн.

У контексті такого солідарного єднання і Україна взяла на себе міжнародні правові зобов'язання щодо підтримання національного балансу в середині своєї системи і міжнародної рівноваги та миру в світі, відмовилася від ядерної зброї, ставши об'єктом захисту суб'єктів-гарантів (Росії, Великобританії, США), які підписали 5 грудня 1994 року Будапештський меморандум, а вже у 2014 році стала жертвою підступної та нахабної агресії з боку Росії — до того ж одного із гарантів безпеки. І враз вся система цінностей, норм толерантності та безпеки зруйнувалася, втратила свій потенціал впливу — і людство стало на межі новітньої світової війни.

Які ж шляхи подолання цієї глобальної кризи? А оскільки Україна перебуває в епіцентрі агресії, який же шлях порятунку обрати їй?

Враховуючи, що Україна є молодою державою, яка стояла на шляху активного розвитку, встановлення національної ідеї (демократичного націоналізму) після багатьох століть бездержавності, мало вирішальну роль. Більше того, потреба всебічного розгляду проблеми націоналізму в нинішній політичній ситуації в Україні назріла вже давно. З одного боку, це зумовлено подальшим експлуатуванням цього терміна офіційною пропагандою з метою дискредитації демократичного руху, а з іншого — широким використанням ідеології націоналізму в програмах політичних угруповань за браку ґрунтовних філософської та політологічної дискусій щодо самого поняття "націоналізм" та його сутності. Термін "націоналізм" має як широке, так і вузьке значення. У широкому розумінні ми говоримо про націоналізм для позначення почуттів, ідей, ідеологій, що наголошують на цінності нації, національної культури, національних інтересів тощо. У вузькому — це назва особливої політичної ідеології поряд з такими, як лібералізм, консерватизм та ін. У першому розумінні слово "націоналізм" вживають у повсякденному мовленні, мові журналістів, політиків тощо. Як правило, цим словом позначають як захисні, так і агресивні форми націоналізму (шовінізм, патріотизм або ура-патріотизм). В українській мові таке застосування цього терміна викликає неоднозначне ставлення: одні пропонують вживати слово "націоналізм" лише у позитивному розумінні (виключивши з обсягу цього поняття шовінізм), інші схильні позначати такий "націоналізм" словом "патріотизм" [6, с. 27]. Водночас як політична ідеологія він розглядається як відгалуження більш широких ідейних, культурних та ідеологічних процесів. Головна мета націоналізму як політичної ідеології — легітимація державної влади, яка передбачає, щоб кордони держави збігалися з етнічними кордонами.

За тоталітаризму склався негативний стереотип української національної ідеї. Впродовж семи десятиліть національну ідею офіційно визнавали реакційною, нації поділяли на буржуазні та соціалістичні, і націоналізм кваліфікували як буржуазний, а отже, реакційний. Національну ідею проголошували несумісною з інтернаціоналізмом, який фактично був політикою русифікації. Тоді, на думку багатьох вчених, національна ідея стає акумулятором національних програм, позицій, гасел, рушієм національного прогресу, основою національного руху. Вона визначає і водночас відображає національні інтереси, мету, пріоритети, згуртовує, об'єднує довкола себе націю, примушує рухатись і працювати в одному напрямку. На кожному історичному етапі вона може бути різною. Національна ідея становить платформу націоналізму. Адже останній, на думку Е. Сміта, — це "ідеологічний рух за досягнення й утвердження незалежності, єдності, ідентичності нації" [9, с. 141]. Необхідно визнати прогресивний зміст націоналізму, його конструктивну політичну спрямованість, позитивний, формотворчий, тобто націєтворчий потенціал, мобілізуючу роль у соціальній творчості нації. На думку Гелнера, концепція "своєї" держави, що охоплює одну культуру і має уряд, який належить до цієї культури, і є сутністю націоналізму. Останній стає політичним принципом, який передбачає, що "політичне і національне ціле повинні збігатися" [11, с. 29]. Нація, тобто носій політичного суверенітету, народжується з націоналізму, а не навпаки.

Попри всі позитивні риси націоналізму, його перспективність у націєтворенні, в українській історії він, чи в крайній (В. Міхновського), чи в інтегральній формі (Д. Донцова) [7, с. 5], відігравав деструктивну роль у кризових трансформаційних державних процесах. Хоча поняття "інтегральний націоналізм", яке увів у науковий обіг на поч. ХХ ст. французький письменник Шарль Моррас, не несе негативного навантаження. За його визначенням, інтегральний націоналізм — це зосередження уваги виключно на національній політиці, абсолютна підтримка національної могутності, адже, втрачаючи її, нація занепадає [11, с. 99]. І навіть у наші дні, ідеологічно-партійний проект націоналістів, об'єднання "Свобода" на чолі з О. Тягнибоком не має адекватної підтримки в українському суспільстві. Висновок виникає такий: як і на початку ХХ ст., так і на початку ХХІ ст., в українському середовищі домінували розбіжності не тільки на етнічно-національному ґрунті, але й за регіональними пріоритетами. З огляду на події останніх півтора роки в нашій державі, чітко проявилася поляризованість у сприйнятті та відповідних реакціях на політичні, громадянсько-національні перетворення громадян з різних регіонів (ставлення населення східного регіону до Ревлюції Гідності, а західняків — до проросійських настроїв на сході України). Не зважання протягом тривалого часу з боку політиків на такі ідеологічні налаштування громадян у різних частинах нашої країни, на сьогодні, призвели до катастрофічних наслідків — поширенні сепаратизму та військової агресії РФ проти України. Адже протягом 23 років не було запроваджено практичних заходів в національній стратегії, в тих умовах, коли юри-

дично-правова база розвинена на досить високому рівні.

Розпочинаючи від Декларації "Про державний суверенітет України" від 16. 07. 1990 р., де зазначається, що "громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України". Так, базова конституційна норма статті 24 Конституції про рівність перед законом та заборону дискримінації не розповсюджується на тих, хто перебуває на території України, але не є її громадянином. Поняття "корінних народів", про яких згадується в статті 11 Конституції України, не отримало розвитку в законодавстві, воно так і лишилося невизначеним. Цивільно-процесуальний кодекс декларує розгляд на основі рівності перед законом незалежно від раси, національної приналежності, релігії, освіти, мови (стаття 6). Стаття 248 Кодексу про адміністративні правопорушення декларує розгляд на базі рівності перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних чи релігійних переконань, етнічної належності. Стаття 7 Сімейного кодексу встановлює, що члени родини не можуть мати привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних чи релігійних переконань, етнічної належності, мови та інших ознак. Такі ж загальні положення включені до Кодексу про працю (стаття 2), Закону "Про освіту" (стаття 3), Закону "Про загальну середню освіту" (стаття 6), Закону "Про дошкільну освіту" (стаття 9) та інші закони [2].

Оскільки ідеали демократичного українського націоналізму не дали важливих результатів — не об'єднали наших громадян в єдине ціле — монолітну націю, а вимушена, часто показова терпимість (толерантність) призвела до розпалювання вогнища громадянського протистояння в середині України, тоді де маємо шукати ті ідеали, які могли б примирити представників різних національностей, з різними ідеологічними пріоритетами та уявленнями? На моє глибоке переконання, у патріотизмі!

На думку багатьох науковців, поняття "націоналізму" та "патріотизму", якщо є не тотожними, то дуже близькими. Проте вважаємо, що патріотизм несе значно глибше і миролюбніше психологічно-сміслові навантаження. Адже патріотизм (від гр. *patris* — батьківщина, вітчизна) — це любов до батьківщини — землі, де народився, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяти її успіхам у сферах внутрішнього життя й міжнародній арені незалежно від расової, етнічно-національної, релігійно-конфесійної належності. В умовах розвитку капіталізму, формування національних держав, патріотизм є невід'ємною частиною суспільної, національної самосвідомості людей. У період переходу від тоталітарних або авторитарно-олігархічних режимів до демократичних, становлення правової суверенної держави і громадянського суспільства формується й утверджується на загальнонародному патріотизмі. У ньому поєднуються вірність батьківщині, готовність служити їй і захищати її від ворогів з почуттям поваги до інших націй і народів, відданістю інтересам творення вільного, демократичного суспільства, з демократичним рухом у всьому світі. Як зазначав відомий громадський діяч ХІХ ст. М. Драгоманов: "...національність сама по собі одно, а дер-

жавна єднота національності — друге..., що національна єднота в державі не завше може вести до більшої вільності і що думка про національність може бути причиною і насилування людей і великої неправди, що сама по собі думка про національність ще не може довести людей до волі й правди для всіх і навіть не може дати ради для впорядкування навіть державних справ. Треба шукати всесвітньої правди, котра була б спільною всім національностям" [1, с. 59—62]. Безсумнівно, можна по-різному оцінювати думки М. Драгоманова, однак важливо інше: його погляди, очевидно, перекликаються з сьогоднішніми проблемами українського суспільства, особливо актуалізуючи питання самоврядно-патріотичного потенціалу нашого народу.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід зауважити, що в Україні є шанс вистояти проти сильного ворога, не тільки за умови надання їй міжнародними партнерами новітньої зброї, а і через піднесення патріотизму. Адже патріотизм живиться прогресивними традиціями українства, як з минулого (княжого, козацького, народно-революційного, дисидентського), так і сучасного (подвигами наших героїв під час Революції Гідності та в зоні АТО), а також кращими зразками традицій інших народів, світового демократичного руху. Утвердження у свідомості громадян України, насамперед, молодого покоління, ідей патріотизму, гордості за свою суверенну державу, готовності стати на захист істинної демократії, інтересів свого народу має стати одним з найважливіших завдань нової системи патріотичного виховання. Тому в майбутній національній політиці, слід враховувати: 1) географічні фактори, демографічні процеси, історичні особливості формування нашої нації або народності, її національної державності; 2) національний склад населення; 3) співвідношення корінного і некорінного населення, релігійність, особливості національної психології, національні традиції, звичаї, взаємовідносини певної нації з іншими етносами; 4) рівень патріотичного виховання майбутніх поколінь.

Зростання патріотизму серед громадян України різних національностей, як одухотвореного відчуття, морального мірила щодо обов'язку та відповідальності перед своєю батьківщиною, дає нам надію на те, що переможемо і матимемо реальний шанс підвищити свій політично-економічний потенціал і ефективно конкурувати з найбільш розвиненими країнами світу на основах толерантної співпраці та підтриманні прав і свобод, заради збереження миру.

Література:

1. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу [Текст] / М.П. Драгоманов // М.П. Драгоманов. Вибране. — К., 1991. — С. 461—558.
2. Збірник статей. Основоположні законодавчі акти. Міжнародно-правові документи [Текст] / За ред. Пауля Чілачави. — Київ, 2001. — 349 с.
3. Инглхарт Р. Культура и демократия [Текст] / Р. Инглхарт // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу

/ Под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. — М., 2002. — С. 106—128.

4. Коцур А.П. Українська державність: історія та сучасність [Текст] / А.П. Коцур. — Чернівці, 2000. — 352 с.

5. Основи етнодержавознавства: підручник [Текст] / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1997. — 656 с.

6. Охрімівич Ю. Розвиток української національно-політичної думки [Текст] / Ю. Охрімівич. — Нью-Йорк, 1965. — 120 с.

7. Панчук М. Микола Міхновський — передвісник українського організованого націоналізму [Текст] / М. Панчук // Визвольний шлях. — 2000, кн. 5 (626). — С. 3—14.

8. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги [Текст] / К. Поппер. — К., 1994. — 316 с.

9. Сміт Е.Д. Національна ідентичність [Текст] / Е.Д. Сміт. — Київ: "Основи", 1994. — 223 с.

10. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий [Текст] / Ю. Хабермас // Социологические исследования. — 2006. — № 1. — С. 45—53.

11. Armstrong J. Ukrainian nationalism [Текст] / J. Armstrong. — Littleton, Colorado. — 1980. — 361 p.

References:

1. Dragomanov, M.P. (1991), "Weird thoughts about Ukrainian national affairs", Dragomanov M.P. Vybrane [Dragomanov M.P. Favorites], Kyiv, Ukraine, pp. 461—558.
2. Chilachava, R. (2001), Zbirnyk statej. Osnovopolozhni zakonodavchi akty. Mizhnarodno-pravovi dokumenty [Collection of articles. Basic legislative acts. International legal documents], Kyiv, Ukraine.
3. Inglehart, R. (2002), "Culture and democracy", Kul'tura imeet znachenie. Kakim obrazom cennosti sposobstvuyut obshchestvennomu progressu [Culture matters. How values contribute to social progress], Moscow, Russia, pp. 106—128.
4. Kotsur, A.P. (2000), Ukrayins'ka derzhavnist': istoriya ta suchasnist [Ukrainian statehood: history and modernity], Chernivci, Ukraine.
5. Rymarenko, Yu.I. (1997), Osnovy etnoderzhavoznavstva [Fundamentals of Ethnic Studies], Kyiv, Ukraine.
6. Oхrimovych, Yu. (1965), Rozvytok ukrayins'koyi nacional'no-politychnoyi dumky [Development of Ukrainian national-political thought], NY, USA.
7. Panchuk, M. (2000), "Mykola Mikhnovsky is the forerunner of Ukrainian organized nationalism", Vyzvol'ny shlyakh, vol. 5 (626), pp. 3—14.
8. Popper, K. (1994), Vidkryte suspil'stvo ta jogo vorogy [Open society and its enemies], Kyiv, Ukraine.
9. Smit, E.D. (1994), Natsional'na identychnist' [National identity], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
10. Khabermas, Yu. (2006), "When should we be tolerant? On the competition of visions of the world, values and theories", Sotsyologicheskiye issledovaniya, vol. 1, pp. 45—53.
11. Armstrong, J. (1980), Ukrainian nationalism, Littleton, Colorado, USA.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2019 р.